

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ МІГРАЦІЇ

Міграція, стає одним із способів забезпечення виживання людства, однією з необхідних умов спільної діяльності індивідів. Тому міграційні процеси обумовлені множиною як об'єктивних чинників – специфічні історичні і національні умови життя країн, їх культурна своєрідність, особливості існування економіки, дії панівної у суспільстві політичної еліти та ін., – так і суб'єктивними обставинами, частина яких носять часто передбачуваний і суперечливий характер. Міграція, одним словом, включає безліч найрізноманітніших чинників і структур людської життєдіяльності – соціальних, духовних, економічних, психологічних, історичних. Розглянуто основні поняття міграції населення, що зумовлені умовами суспільної системи і культури, обслуговують об'єктивні потреби існування й розвитку людського суспільства, що забезпечує колективний характер буття людей. З одного боку, міграція безпосередньо стосується людини: проблем фізичного виживання, збереження її духовності і єдності її духовної культури, усвідомлення її індивідуального і соціального буття і місця в суспільстві. А вже саме людина і її особливості визначають специфіку соціального пізнання. З іншого боку, людина не може існувати поза суспільством, отже і міграція людей, що постійно переміщуються в географічному і, звичайно, соціальному просторі, різними способами впливає на суспільство.

Ключові слова: міграція; переміщення; суспільство; соціальний простір; соціальне пізнання; міграційні процеси.

Постановка проблеми. Теоретичний аналіз просторового переміщення мільйонів людей та формування поняття «міграція» не втрачає своєї актуальності, незважаючи на те, що дослідження цього складного соціального явища тривають вже понад сто років. Чим є міграція за своєю природою, і хто такі мігранти – ця проблема має велику кількість інтерпретацій. На сьогодні існує більше сотні термінологічних визначень міграції. Проте ці визначення навряд чи можуть скласти якусь динамічну картину розвитку і уточнення щодо розуміння даного терміна. Навіть на питання приналежності того чи іншого типу або масштабу переміщення до міграції матимемо суттєві розбіжності в думках дослідників. Вважаємо, що будь-який аналіз теоретичних підходів до розуміння сутності міграції варто розпочинати з конкретизації цих підходів. Більш того, міграція явно впливає на створення суспільства з досі невідомим і недослідженим етнічним і культурним складом, а деколи і економічною різноманітністю, сприяє появі нових міжнаціональних общин як особливих соціальних груп, чия ідентичність не визначається якою-небудь конкретною територіальною освітою.

Аналіз досліджень і публікацій. Основою огляду сучасного стану означеної проблеми стали роботи провідних українських та зарубіжних дослідників міграційних процесів: С. Макеєва, О. Малиновської, І. Прибиткової, О. Хомри, М. Шульги, В. Оніщука,

Л. Рибаківського, Ю. І. Римаренко, Т. Юдіної, Е. Валерстайна, Д. Масея, Т. Файста та інших.

Мета статті. Таким чином, наукова проблема пошуку теоретичного фундаменту, який би допоміг досягти, якщо не єдиного, то хоч конвенційного, філософського розуміння сутності міграції, залишається актуальною. Власне цей пошук і є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Оскільки «міграція» як явище лежить у площині осмислення філософії, то краще зрозуміти це явище і його місце в суспільстві можливо через його зв'язок із гештальт-теорією (одна із провідних течій пізнання на Заході) [6, с. 3].

Ключове поняття співвідношення загального (міграція) й особливого (міграційний процес) є основними поняттями теорії гештальта. Гештальт (нім. gestalt) – форма, образ, структура [4, с. 102]. Для аналізу співвідношення понять найбільш прийнятним є варіант перекладу (нім. gestalt) – структура, складовими якої є загальне і особливе. Наведемо основні принципи співвідношення загального й особливого: у сфері людської свідомості загальне переує особливому, тобто не загальне виникає з особливого, а навпаки. З першого принципу співвідношення виходить, що «міграційний процес» є похідним від «міграції». Аналіз дефініцій буде доказовим засобом у підтвердженні істинності припущення.

За етимологією міграція (лат. migration – переселення, переміщення, від migro – переселяюсь) є особливим процесом територіального переміщення

населення, який зазвичай завершується зміною постійного місця проживання [5, с. 35].

Ключове словосполучення, яке відображає сутність терміна «міграція» є процес переміщення.

Міграційний процес – це хід або протікання будь-якого міграційного явища, послідовна видозміна його етапів, періодів та станів, а також розвиток залежних від них побічних наслідків [4, с. 143].

Ключове словосполучення, яке відображає сутність терміна «міграційний процес» – хід міграційного явища.

Отже, міграція є першопочатком міграційного процесу.

Другий принцип гештальт-теорії – загальному притаманні власні властивості або закономірності, які принципово не зводяться до простої суми властивостей елементів. Властивості загального – це якісно нове утворення, а підставою виникнення загального є категорія мети. Якщо явище є частиною загального, то воно має інші властивості, ніж коли існує відокремлено від нього [6, с. 5].

Це означає, що особливе (міграційний процес) неможливо зрозуміти, не зрозумівши загального (міграція), його властивостей – бо загальне діє в кожній частці особливого; особливе не в змозі відрізнитися від загального по суті – бо, знову таки, загальне діє в кожній зі своїх часток особливого. З огляду на зазначене, проведемо вивчення явища «міграція».

Міграція за своїм обсягом є універсальним явищем та надзвичайно широким поняттям, а тому воно не конкретизоване концептами більш детального змісту, є лише виключно абстрактним уявленням, яке не відображає якостей та властивостей всіх різноманітних сфер міграційного буття.

Підкреслюючи універсальність явища «міграція», Ю. І. Римаренко [8] наводить наступні його різновиди:

1) особливий процес територіального переміщення населення, який завершується зміною постійного місця проживання, і в буквальному розумінні означає переселення [8, с. 158] (міграція у вузькому розумінні). З цього випливає, що правова природа міграції полягає у природному праві людини на свободу пересування і вільний вибір місця проживання;

2) часові та просторові переміщення та пересування як масового, так і особистого характеру, що майже завжди пов'язується з матеріальним рухом фізичних речей, тіл, предметів, явищ, а також одухотворених істот (міграція природна) [8, с. 151];

3) переміщення або перевезення саме тих предметів, речей і товарів соціально-побутового та культурно-світоглядного призначення, які складають державну, колективну або приватну власність (міграція матеріальних ресурсів) [8, с. 152];

4) переміщення валютних і фінансових ресурсів, в результаті чого вони змінюють своє місцеперебування, стимулюючи розвиток виробництва чи інших сфер галузевого життя на тривалий та короточасний період (міграція інвестицій та капіталів) [8, с. 149];

5) просторовий та часовий обіг національної чи іноземної валюти як у готівковій, так і в безготівковій

формі, що здійснюється для оплати праці, послуг, продукції чи товарів, а також з метою кредитування, інвестування, подарунка, позички, сплати боргу, покриття затрат, вигідного розміщення капіталовкладень (міграція грошей) [8, с. 148].

Уся історія людського розвитку є ланцюгом вільних та примусових переміщень з одного місця на друге; ще прадавні люди здійснювали переходи на великі відстані. У такий спосіб вони знаходили інші племена, ріднилися із ними, освоювали нові землі, знову подорожували й ішли далі по наступному колу, аж поки не розбрелися по всій планеті.

Створення національних держав та державних утворень стало найважливішою подією, що вплинула на мобільність і розподіл населення на Землі, його відносну стабільність на певних територіях. Ці зміни в суспільному житті зумовили те, що на сучасному етапі відбувається формування принципово нового напрямку наукових знань – *міграціології*.

Актуальність міграційних проблем в управлінсько-правовому ключі пов'язана з тим, що вони охоплюють широкий діапазон соціального простору. Для можливих кроків їх вирішення необхідно використовувати надбання теорії та філософії державного управління. Міграція, як соціальний феномен та суспільне явище, потребує соціальної регуляції з боку державних органів виконавчої влади та управління. Інакше, вона може трансформуватися в саморегульовану, а з боку держави – нерегульовану соціальну систему. Наявність директивного управління зумовлюється нормативно-правовим механізмом, за допомогою якого регулюється кількісний і якісний склад міграції, напрямки та спрямування, обсяги та параметри.

Згідно з теорією міграційного процесу міграцію населення можна розглянути як трьохстадійний процес: по-перше, процес формування території рухомості населення; по-друге, власне переміщення (міграція); по-третє, адаптація мігрантів до нового місця [1, с. 23].

На процес ухвалення рішення про переселення впливають об'єктивні та суб'єктивні фактори. Ступінь реалізації міграційної рухомості виявляється на другій стадії – переміщення. Сукупність переселень, що відбуваються в певний час, в одному напрямку, складають міграційні потоки, що мають досить цікаві властивості процесу розгалуження, аж до дисперсного розтікання по території тих чи інших держав, областей чи регіонів, які свідчать про те, що хвилі переселенців проникають у певні ландшафтні зони з неоднаковою інтенсивністю, масштабністю та скупченістю [7, с. 14].

Це відносять до негативних наслідків – значне збільшення кількості громадян іншої країни всередині нашої держави і разом із тим зменшення питомої ваги місцевого населення в загальній чисельності населення є реальною загрозою національній безпеці України.

Приживлюваність мігрантів охоплює собою ланцюг перетворення мігранта у новосела, а новосела у постійного мешканця. Невід'ємним елементом приживлюваності є категорія адаптації. Дослідники роблять акцент на чинниках, які впливають на процес

адаптації до нового культурного середовища, на проблемах психологічної акультурації людей, які виїжджають за кордон. Безперечно, цей процес можна зробити психологічно комфортнішим для особистості, якщо здійснювати підготовку індивідів до міжкультурної взаємодії, підвищувати їх *міжкультурну чутливість* [8, с. 34]. Інтерес до проблеми міжкультурної адаптації з'явився в психологічній науці ще на початку XX століття. Р. Редфілд, Р. Лінтон, М. Херсковіц визначають поняття акультурації, яке трактують як результат тривалого безпосереднього контакту груп із різними культурами, який змінює патерни культури даних груп [7, с. 38].

Зауважимо, що таке явище, як нудьга за батьківщиною, яку швейцарський лікар І. Хофер назвав ностальгією, досліджували ще в XVII ст. Сучасні дослідники, зокрема, Т. Стефаненко, Н. Лебедева, Ю. Платонов та інші, психологічну акультурацію здебільшого розглядають як входження індивіда в нову для нього культуру, що супроводжується зміною його ціннісних орієнтацій, рольової поведінки, соціальних установок [7, с. 13].

Розглянувши етапи міграційного процесу, ми можемо зробити висновок, що в основі класифікації міграційного процесу знаходяться підстави, що впливають безпосередньо на переселення (тобто на другий етап міграційного процесу), а отже, класифікація міграційного процесу співпадає з класифікацією міграції. Що є також підтвердженням другого принципу гештальттеорії стосовно витоків міграційного процесу.

Важливе значення у переміщенні людей відіграє сформованість мотивації до переселення. За цією підставою можна розглядати: добровільну міграцію та вимушену міграцію.

Добровільна міграція – переміщення особи з метою добровільної зміни місця проживання/перебування, що супроводжується перетинанням державного кордону або меж адміністративно-територіальних одиниць України [4, с. 88].

Вимушена міграція – переміщення особи, що супроводжується перетинанням державного кордону України, у зв'язку з вчиненням щодо неї або членів її сім'ї насилля чи переслідування в будь-якій формі або реальною можливістю зазнати насилля чи переслідування, а також вимушене переміщення громадян України, іноземців чи осіб без громадянства, які проживають/перебувають в Україні, що супроводжується перетинанням меж адміністративно-територіальних одиниць України у зв'язку з екологічними, техногенними та іншими обставинами надзвичайного характеру [4, с. 118].

Слід звернути увагу, що в цих видах міграції важливе значення відіграє психологічний комфорт, який дуже тісно пов'язаний з готовністю особистості до змін, які її очікують. Психологічно краще переживають зміни люди, які свідомо, добровільно прагнуть бути включеними, інтегрованими в чужу групу. Індивіди, які готові до змін, опинившись у мультикультурному суспільстві, як правило, частіше контактують із місцевим населенням, що сприяє кращому протіканню процесу адаптації.

За часовим критерієм перебування мігрантів у країнах приймання можна розглядати міграцію як постійну, так і тимчасову.

Постійна міграція – це різновиди соціальних переміщень і соціальної мобільності людських ресурсів, які характеризуються тривалістю у часі і просторі, стабільністю у певних виробничих галузях [4, с. 133].

Зрозуміло, що в даній категорії переселенців процес міжкультурної адаптації відбувається найважче. Це пов'язано з необхідністю повністю інтегруватися в іншу культуру, стати повноцінним громадянином певної країни і навіть трансформувати свою ідентичність.

Тимчасова міграція – переміщення особи, що супроводжується перетинанням державного кордону або меж адміністративно-територіальних одиниць України з наступним поверненням до місця проживання/перебування і має певне обмеження у часі [4, с. 146]. У цьому випадку дослідники звертають увагу на проблему реадaptaції особи, йдеться про дискомфорт, розчарування, депресією, що пов'язане з поверненням на батьківщину.

Особливої уваги потребує трудова міграція. *Трудова міграція* – переміщення особи, що супроводжується перетинанням державного кордону або меж адміністративно-територіальних одиниць України із метою виконання робіт, надання послуг на платній основі чи заняття будь-яким видом підприємницької діяльності, не забороненим законом [4, с. 165]. Як різновиди трудової міграції можна визначити: сезонну, маятникову і в деякій мірі епізодичну міграції.

Сезонна міграція – це переміщення переважно працездатного населення до місць тимчасової праці й проживання на термін звичайно у кілька місяців, із збереженням можливості повернення до місць постійного проживання [4, с. 136].

Маятникова міграція – це масові за своїми розмірами щоденні, щотижневі або місячні переміщення населення від місць постійного проживання до місця роботи та водночас і систематично – у зворотний бік [4, с. 132]. У маятникових міграціях бере участь значна частина населення. У процесі маятничкової міграції здійснюється територіальне переміщення одного з головних ресурсів виробництва – робочої сили, яке має зворотній характер, одноденний цикл і не супроводжується зміною постійного місця проживання.

Епізодична міграція – це ділові, культурно-побутові, рекреаційні та інші поїздки, які робляться не тільки нерегулярно як у часі, так і в просторі, а й не обов'язково в тих самих напрямках [4, с. 131]. До епізодичної міграції належать внутрішньодержавні та транскордонні переміщення з метою торгівлі, відвідання родичів або знайомих, лікування тощо. Головною ознакою здійснення подібних переміщень є їх залежність від політичних, культурних, комерційних, освітніх, сімейних, релігійних та інших соціальних факторів.

Доцільно розглянути і питання стосовно еміграції висококваліфікованої робочої сили, зокрема наукових працівників вищої кваліфікації. Існують різні точки зору стосовно еміграції наукових працівників: поперше, вважають її негативним наслідком трудової

міграції; по-друге, розглядають як різновид трудової міграції. Тому головними причинами, що спонукали науковців залишати наукові установи, дослідники вважають:

- низька заробітна плата;
- різке падіння престижу наукової роботи в суспільстві;
- погіршення умов для нормальної наукової діяльності або неможливість реалізувати себе як вченого.

Ці причини свідчать про низький рівень задоволення економічних потреб науковців. Економічні потреби людини є базовими для задоволення потреб вищого рівня, у тому числі і професійної кар'єри. Тому головним напрямком вирішення проблеми еміграції наукових працівників є реалізація Державних програм із питань підвищення рівня фінансування науки.

За ознакою перетинання кордонів (державних або адміністративно-територіальних) тих чи інших територій – держави, області, населеного пункту виділяють: місцеві, локальні, міжконтинентальні та внутрішньоконтинентальні міграції. Якщо переселення відбувається в межах адміністративно-територіальних одиниць, то поділяється на внутрішньобласну і міжобласну, внутрішньорайонну та міжрайонну, міжселищну й міжміську міграцію.

За напрямком міграції відносно країни постійного проживання: зовнішня та внутрішня міграції.

Зовнішня міграція (еміграція, міжнародна міграція) [від лат. *emigratio* – виселення, переселення] – масове переселення з батьківщини в іншу країну; тривале перебування за межами батьківщини внаслідок переселення [4, с. 176].

Внутрішня міграція (імміграція) [від лат. *immigratio* – вселення] – в'їзд у країну іноземця чи особи без громадянства на тривале або постійне проживання [4, с. 107].

За наявністю правової підстави перебування осіб у країнах приймання розрізняють: законну та незаконну міграцію.

Законна міграція – перетинання міжнародних кордонів на законних підставах, тобто за наявністю в'їзної візи на певний термін, строк дії якої не закінчився [4, с. 178].

Незаконна міграція – в'їзд в Україну будь-яким способом поза пунктами пропуску через державний кордон України, але з уникненням прикордонного контролю, а також не звернення протягом трьох робочих днів із заявою про надання статусу біженця чи отримання притулку або тимчасового гуманітарного захисту в Україні, а також умисне ухилення від виїзду з України після втрати підстав для подальшого перебування та закінчення строку перебування в Україні [4, с. 144].

Висновки. Отже, особливостями регулювання міграційних процесів є:

- по-перше, міграційний процес є прийнятним тільки для вольових суспільних відносин у сфері міграції, учасники яких спроможні свідомо обирати і реалізовувати певні варіанти власної поведінки;

- по-друге, специфіка регулювання не дозволяє застосовувати його до тих сторін міграційного буття, що не піддається зовнішньому контролю, тобто право не здатне спеціально визначити думки людини, її внутрішню позицію з міграційних питань;

- по-третє, оскільки регулювання базується здебільшого на нормативній основі, воно є найбільш ефективним для досить сталих, повторювальних, типових суспільних відносин у сфері міграції, ознаки яких в загальному вигляді можуть бути зафіксовані в правових приписах;

- по-четверте, повинне застосовуватися лише до тих соціальних відносин у сфері міграції, що мають певну суспільну значущість і не можуть без цього нормально розвиватися і функціонувати;

- по-п'яте, цей вид регулювання не придатний для визначення характеру особистих стосунків людей у сфері міграції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман / Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева – М. : Логос, 2002. – 390 с.
2. Малиновська О. А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями / О. А. Малиновська. – К. : НАДУ, 2004. — 235с.
3. Малиновська О. А. Формування спільної міграційної політики Європейського союзу / О. А. Малиновська // Стратегічна панорама. – 2006 – № 2. – Режим доступу : http://www.niisp.org/vydanna/panorama/issue.php?s=gupr0&issue=2006_2.
4. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія, практика): Енциклопедія / Упоряд. Ю. І. Римаренко ; За редакцією Ю. Римаренка. – К. : Довіра, 1998. – 912 с.
5. Новік В. О. Державна політика і регулювання імміграційних процесів в Україні: Аналітичне дослідження / В. О. Новік. – К. : Компанія ВАІТЕ, 1999. – 216 с.
6. Краткая философская энциклопедия. – М. : Издательская группа «Прогресс». – «Энциклопедия», 1994. – 576 с.
7. Петрова Л. В. Гештальттеорія як метод сучасної юриспруденції // Держава і право / Л. В. Петрова 2002. – Вип. 15. – С. 3–8.
8. Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому контексті (у двох книгах). / Авт. кол. Відп. редактори Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв ; За редакцією Ю. С. Шемшученка. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київський ун-т права, Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – 1012 с.

В. А. Черная,
 ЧГУ им. Петра Могилы, г. Николаев, Украина

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ МИГРАЦИИ

Миграция, становится одним из способов обеспечения выживаемости человечества, одним из необходимых условий совместной деятельности индивидов. Поэтому миграционные процессы обусловлены множеством как объективных факторов – специфические исторические и национальные условия жизни стран, их культурное своеобразие, особенности существования экономики, действия господствующей в обществе политической элиты и так далее – так и субъективными обстоятельствами, многие из которых носят трудно предсказуемый и противоречивый характер. Миграция, одним словом, включает множество самых разных факторов и структур человеческой жизнедеятельности – социальных, духовных, экономических, психологических, исторических. Рассмотрены основные понятия миграции населения, которая обусловлена условиями общественной системы и культуры, обслуживает объективные потребности существования и развития человеческого общества и обеспечивает коллективный характер бытия человека. С одной стороны, миграция непосредственно относится к человеку: к проблеме его физического выживания, сохранения его духовности и единства его духовной культуры, сознания его индивидуального и социального бытия и его места в обществе. Ведь именно человек и его особенности определяют специфику социального познания. С другой стороны, человек не может существовать вне общества, и миграция людей постоянно происходящая как перемещение в географическом и, как следствие, социальном пространстве, самыми разными способами влияет на общество.

Ключевые слова: миграция; перемещение; общество; социальное пространство; социальное познание; миграционные процессы.

V. O. Chorna,
 Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolaiv, Ukraine

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF MIGRATION

Migration is becoming one of the ways to ensure the survival of mankind, one of the condition of joint activity of individuals. Therefore, migration is caused by many as the objective factors – the specific historical and national conditions of life of their cultural identity, especially the existence of the economy, the actions of the dominant political elite in society, and soon – and subjective circumstances, many of which are difficult and, therefore, provide contradictory. Migration, in short, involves many different factors and patterns of human activity – social, spiritual, economic, psychological, historical. The basic concept of migration, which is due to the conditions of the social system and culture, serves the objective requirements of the existence and development of human society and provides the collective nature with human existence. On the one hand, migration is directly related to the man, to the problem of what it physically survives, preserving its spirituality and unity of its spiritual culture, consciousness of his individual and social life and its place in society. After all, the man and his features determine the specificity of the social cognition. On the other hand, a person cannot exist out-of-society and the migration of people who are constantly designing and evaluating their practical steps to move geographically and, as a consequence, the social space in many different ways affects society.

Key words: migration; movement; society; social space; social cognition; migration processes.

Рецензенты: Стадник М. М., д-р філос. наук, професор;
 Лозко Г. С., д-р філос. наук, професор.